

Burgesies de les «professions» a l'Europa del segle XIX

per Alberto Mario Banti*

1. Les altres burgesies

A partir de mitjan segle XIX la imatge i el concepte de burgesia s'introdueixen lentament tant en el lèxic quotidià com en la gerga política i científica dels principals països europeus: les solucions terminològiques i conceptuals són d'allò més variades, determinades per interferències profundes entre el camp semàntic del llenguatge quotidià, les característiques dels sistemes socials de cada nació i les intencions polítiques o ideològiques de qui recorre a aquest terme. *Middle class* o *middle classes*, *bourgeoisie* o *Bürgertum borghesia* o *ceti medi* són termes que sovintegen en la literatura de finals del segle XIX i principis del XX, en una aparent babel lingüística carregada de les implicacions i les al·lusions més variades.¹ Tot plegat és ben desorientador. I, comptat i debatut, fins a començaments del segle XX els sociòlegs i els filòsofs no van aportar contribucions clarificadorres dignes d'interès.²

Però amb l'inici del segle XX, el camp conceptual del terme *borghesia* sembla clarificar-se: les obres fonamentals de Max Weber, de Werner Sombart, i —de manera indirecta— de J.A. Schumpeter, transformen la clàssica dicotomia tradició/modernitat en els models del «burgès d'estil antic» o del «burgès modern», i atribueixen tant a l'un com a l'altre dues formes de racionalitat radicalment diferents.³ Aquesta innovació conceptual ha romàs en el pensament sociològic,

* Universitat de Pisa

1. Cfr. P. N. FURBANK, *Unholy Pleasure. Or the Idea of Social Class* (Oxford 1985), en particular el capítol II; R. ROMANELLI, *Borghesia / - Bürgertum / Bourgeoisie: Itinerari europei di un concetto*, dins J. KOCKA, *Borghesie europeee del l'Ottocento* (Venècia 1989); ID., *Political Debate, Social History, and the Italian Borghesia: Changing Perspectives in Historical Research*, «Journal of Modern History», 4 (1991); J. KOCKA, *Bürgertum und bürgerliche Gesellschaft im 19. Jahrhundert. Europäische Entwicklungen und deutsche Eigenarten*, dins KOCKA (ed.), *Bürgertum im 19. Jahrhundert. Deutschland im europäischen Vergleich*, vol. I (Munic 1988).

2. Sobre el caràcter íntimament contradictori de la definició de burgesia que es troba a les diverses obres de Marx, vegeu P. N. FURBANK, *Unholy Pleasure*, i S. OSSOWSKI, *Struttura di classe e coscienza sociale* (Torí 1966) [ed. orig. polonesa, 1963].

3. M. WEBER, *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus* (1904), dins ID., *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie* (Tubinga 1922); W. SOMBART, *Der Bourgeois* (Munic-Leipzig 1913); J. Schumpeter, *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung* (1911) (Berlín 1946).

ja que concerneix la discussió sobre els diversos tipus de racionalitat. Però el que aquí ens interessa sobretot és que aquestes obres introdueixen una equació que tindrà una influència sobre el treball dels estudiosos de les ciències socials dels anys següents: i és la identificació de la burgesia amb la *Bourgeoisie* (en l'accepció alemanya de burgesia econòmica, burgesia del capital), és a dir amb la seva manifestació més revolucionària i culturalment innovadora, l'empresari.

Obviament, hi ha nombroses i bones raons que expliquen aquesta focalització sobre l'empresari com a hipòstasi del burgès, portada a terme per Weber i Sombart; a més a més, la limitació del concepte de *burgesia* a un únic perfil empresarial també ha estat reforçada per la possibilitat de retrobar en l'ample ventall conceptual de Marx una accepció de burgesia en el sentit estricte de *Bourgeoisie*,⁴ de tal manera que la identificació del burgès amb l'empresari ha acabat suggestionant durant molt de temps el treball dels estudiosos de les ciències socials. De fet, ha condicionat més el treball dels historiadors que el dels sociòlegs, ja que des dels anys vint aquesta representació del món burgès tan ajustada als models del capitalisme va començar a ser posada en qüestió teòricament i empírica. En el pensament sociològic d'aquells anys, en efecte, i particularment en l'anglosaxó, va sorgir una descripció més articulada del món burgès, en la qual al costat dels empresaris van trobar espai uns altres subjectes socials remarcables, els qui exerceixen professions liberals.

Ens cal resseguir aquella discussió per fixar alguns dels trets fundacionals de les «altres burgesies» de les quals es vol parlar aquí. Però s'ha de subratllar tot seguit que aquesta discussió interna de la tradició sociològica no va néixer amb la intenció de rectificar, complicar o enriquir la imatge de les burgesies; l'objectiu dels autors que van contribuir al debat va ser més aviat identificar uns correctius socials a la violenta irrupció de la societat de mercat i a totes les conseqüències destructores dels equilibris pre-existents que va portar la «gran transformació».⁵ Les referències al paper de les professions liberals en la societat moderna que es troben a les obres d'Émile Durkheim, de Beatrice i Sidney Webb, i —sobretot— de Richard Tawney tenen precisament el caràcter d'una comparació polèmica entre les normes de comportament d'aquests grups i les regles bàsiques de l'acció empresarial. En un passatge cèlebre de *The Adquisitive Society*, Tawney va observar que allò que diferencia més profundament els empresaris o els *managers* del món de les professions és que, mentre que aquests darrers ofereixen uns serveis tenint com a referent normatiu el «públic», els primers no tenen com a norma d'orientació més que ells mateixos i els beneficis que poden obtenir per al negoci per al qual treballen; a més, mentre que les professions, precisament per la seva característica d'estar orientades vers les exigèn-

4. El text base del Marx de la *Bourgeoisie* és certament el *Manifest del Partit Comunista*; per a les imatges multiformes del camp burgès vegeu els seus escrits sobre el 1848-1851 a França; cfr. S. OSSOWSKI, *Struttura di classe*, ps. 84-99; P. N. FURBANK, *Unholy Pleasure*, cap. II i J. KOCKA, *Bürgertum*, p. 17, n. 10.

5. Vegeu les observacions introductòries a aquest debat a W. TOUSIJN, *Introduzione*, dins W. TOUSIJN (ed.), *Sociologia delle professioni* (Bolonya 1979); H. SIENGRIST, *Bürgerliche Berufe. Die Professionen und das Bürgertum*, dins H. SIENGRIST (ed.), *Bürgerliche Berufe* (Göttingen 1988); i M. BURRAGE, *Introduction: the Professions in Sociology and History*, dins M. BURRAGE i R. TORSTENDAHL (eds.), *Professions in Theory and History* (Londres-Newbury Park-Nova Delhi 1990).

cies del públic, es van dotar molt aviat de codis deontològics, no va succeir el mateix en el món empresarial. Els qui exerceixen professions liberals —deia Tawney— «poden fer-se rics, com en el cas d'un metge que tingui èxit; però el significat de la seva professió, en quant concerneix ells mateixos i el públic, no consisteix en el fet de fer diners, sinó a produir salut, o seguretat, o instrucció, o bon govern o bones lleis. Ells depenen de la professió en allò que es refereix a la seva economia, però no parteixen del principi segons el qual qualsevol tipus de conducta que augmenti els seus guanys ja sigui per això justa. I mentre que un fabricant de sabates que es retira dels negocis amb mig milió d'esterlines es considera un home d'èxit, ja hagin estat les seves sabates de cuir o de paper d'emballar, un empleat estatal que hagués fet les mateixes coses seria processat molt oportunament».⁶ En els escrits de Tawney i d'altres autors —com Veblen, els Webb, Brandeis— que en els primers anys del segle XX s'ocupen de les professions liberals, la diversitat de la cultura professional, i l'ètica de servei de la qual els professionals liberals serien portadors, és presentada moltes vegades com a l'antítesi de l'adquisició freda, de l'egoista cultura de mercat que regeix l'acció empresarial. En aquests treballs, no obstant això, la discussió de les característiques de les professions liberals és només incidental, part d'un raonament més ample sobre les característiques generals de la societat contemporània. I per trobar la primera i influent sistematització teòrica de la naturalesa d'aquestes qüestions, cal esperar als anys trenta, amb l'assaig que Talcott Parsons dedica al tema l'any 1939.⁷ Parsons reprèn l'essència de les observacions de Tawney, en les quals considera les professions liberals com ocupacions orientades al servei i per això disciplinades per un peculiar sistema de referents normatius (els codis deontològics); afegeix, però, que aquestes professions⁸ ofereixen serveis adreçats a satisfer exigències funcionals plantejades pel mecanisme social en el seu conjunt; i que aquests serveis demanaven l'aplicació d'un corpus de coneixements especialitzats apresos mitjançant un procés educatiu adequat. Aquesta particularitat converteix les professions liberals en activitats especialment prestigioses, precisament perquè el seu contingut disciplinari, tècnic i especialitzat és completament inaccessible als «laics», que tenen necessitat dels seus serveis.

Aquesta primera sistematització es va guanyar un bon nombre de retrets: una part dels crítics va observar el caràcter exageradament ideològic que deforma la descripció de l'ètica professional; mentre que altres van afegir un altre element definitori, que ens interessa especialment aquí, expressat en la fórmula de la *professionalització*: és a dir, es va subratllar que la formació de les professions liberals com a grup d'especialistes que venen prestacions tècniques al mercat va travessar una fase, caracteritzada per una gran diversitat, de formació d'associacions mitjançant les quals els qui pertanyen a la professió exercien un control sobre els processos de formació, sobre els continguts científics del saber profes-

6. R. H. TAWNEY, *La societat adquisitiva*, dins W. TOUSIJN (a cura de), *Sociologia delle professioni*, p. 49 (es tracta d'un extracte de *The Acquisitive Society*, Londres 1921); cal remarcar en aquest fragment, d'altra banda molt clar en el seu sentit global, la intercanviabilitat del paper de les professions liberals i del «civil service».

7. T. PARSONS, *The Professions and Social Structure*, «Social Forces», XVII.

8. Aquí, i des d'ara en el text, es farà servir l'anglicisme «professions» en el sentit de «professions liberals».

sional i sobre l'exercici de la professió; el fi principal d'aquesta estructuració organitzativa era posar barreres a l'accés al mercat de la professió i controlar-ne el funcionament. Aquesta dinàmica va tenir efectes sobre el nivell econòmic i sobre el prestigi de les activitats, de manera bastant independent de la relació entre el servei ofert i la importància de la necessitat satisfeta.⁹

La història de les professions, entesa com a procés de professionalització, esdevé d'aquesta manera la història de l'estructuració d'un camp social, de la formació de regles i de senyals d'identitat: i per aquesta raó se sotmet a variacions nacionals que l'herència del passat o l'efecte del context contribueix certament a crear. Però aquesta atenció a les particularitats institucionals i al pes del passat en la formació de les identitats de les professions és una perspectiva que —fins fa poc temps— ha suscitat un interès molt migrat entre els sociòlegs, que s'han dedicat més aviat a elaborar quadres definitoris abstractes o a obtenir dades empíriques contemporànies.¹⁰ I, tanmateix, si l'interès dels sociòlegs pel passat de les professions ha estat escàs durant molt de temps, no ha estat gaire més gran l'atenció dels historiadors (fins i tot dels historiadors de la burgesia). L'apropament de la reflexió historiogràfica al tema ha estat tan recent com indirecte. A partir de finals dels anys cinquanta i de principis dels seixanta, un grup d'historiadors francesos, inspirat per Ernest Labrousse, va començar a posar en qüestió tant la idea de la unitat de la burgesia com la de la preeminència en el seu interior de mercaders, industrials i banquers.¹¹ Alimentada d'una banda per problemes historiogràfics ben definits (el caràcter més o menys burgès del 1789 i de les institucions liberal-representatives de la França del segle XIX), i de l'altra per una polèmica neoempirista contra l'apriorisme marxista dominant en el camp de les recerques d'història social, aquest corrent ha donat fruits importants i ha aconseguit superar la imatge il·lusòria de la unitat del món burgès, fent veure com en realitat aquest es fragmentava en un calidoscopi de peces de vegades molt diferents les unes de les altres des del punt de vista cultural, social i professional.¹² Una part d'aquest univers (i una part important, des del punt de vista quantitatiu) era constituïda precisament pel camp de les professions liberals.¹³ Però el descobriment de la pluralitat del món burgès no ha portat els

9. Per a un enquadrament global, vegeu W. TOUSIJN, *Introduzione*.

10. Sobre aquest problema, vegeu M. BURRAGE, *Introduction: The Professions*.

11. E. LABROUSSE, *Voies nouvelles vers une histoire de la bourgeoisie occidentale aux XVIIIe et XIXe siècles (1700-1850)*, dins *X Congresso Internazionale di Scienze Storiche*, vol. IV, *Relazioni (Roma 1955)*; A. DAUMARD, *Les bourgeois de Paris au XIXe siècle* (Paris 1970); ID., *Problemi relativi allo studio della borghesia francese nel XIX secolo*, «Quaderni Storici», 56 (1984).

12. A l'experiència revisionista francesa se n'hi van afegir d'altres a Anglaterra, Alemanya i Itàlia, que —tot i que han tingut una trajectòria interpretativa semblant— han seguit línies metodològiques i teòriques completament autònomes; només a títol indicatiu vegeu H. PERKIN, *The Origins of Modern English Society, 1780-1880* (Londres 1969); ID., *The Rise of Professional Society. England since 1880* (Londres-Nova York 1989); W.D. RUBINSTEIN, *Men of Property. The Very Wealthy in Britain since the Industrial Revolution* (Londres 1981); U. FREVERT, J. KOCKA, *La borghesia tedesca nel XIX secolo. Lo stato de la ricerca*, «Quaderni Storici», 56 (1984); J. KOCKA (ed.), *Bürgertum im 19. Jahrhundert*, R. ROMANELLI, *Political Debate*, P. MACRY, *Ottocento. Famiglia, élites e patrimoni a Napoli* (Torí 1988); A. M. BANTI, *Terra e denaro. Una borghesia padana dell'Ottocento* (Venècia 1989).

13. El 1880 a Anglaterra hi havia 17.386 advocats i 15.091 metges; a França (1881) 31.642 advocats i 15.200 metges; a Itàlia 28.250 advocats (1882) i 17.568 metges (1885); a Alemanya

historiadors francesos a un estudi sistemàtic de la burgesia de les professions. Tot i que el seu treball n'hagi constituït una premissa important, l'aprofundiment analític de les característiques d'aquesta part del món burgès i l'encontre amb la teoria de la professionalització han estat una aportació recent d'altres cercles de la recerca històrica. Encara més: es tracta d'un fet dels últims deu o quinze anys, al qual han donat un impuls important, tant des del punt de vista de la reflexió metodològica com del de la recollida de dades empíriques, en particular la historiografia anglosaxona (en contacte directe amb la sociologia de les professions) i l'alemanya (dedicada a definir el fenomen contigu, però no idèntic, del *Bildungsbürgertum*, la burgesia instruïda).¹⁴

La contribució dels historiadors ha estat decisiva sobretot en la precisió dels trets específics del fenomen professional, que, en l'enfocament sociològic, havien quedat immersos en un quadre definitori indegudament generalitzador. Efectivament, malgrat que el fenomen de la professionalització s'hagi presentat en l'Europa occidental del segle XIX amb trets culturals semblants, ha estat configurat també per variants socio-polítiques particulars, que han portat a formes diferents d'integració de les professions en el món burgès. A través dels estudis realitzats sobre les dues professions liberals més importants (l'advocacia i la medicina) s'intentarà de fer veure com les diverses variants nacionals (o fins i tot regionals) del fenomen professional han refractat amb ulterioritat la diferenciació socio-professional interna del món burgès; i com la naturalesa mateixa de les respostes que en els diferents contextos han ofert les burgesies als pertorbadors desafiaments de la modernitat ha depès o de la combinació dels components o de la disposició de les divisions socio-polítiques que se'n deriven.¹⁵

4.091 advocats (1880) i 13.728 metges (1876); al començament del segle a Anglaterra hi havia 20.998 advocats i 22.486 metges (1901); a França 44.566 advocats i 18.465 metges (1901); a Itàlia 30.449 advocats (1901) i 22.638 metges (1905); a Alemanya 12.297 advocats (1913) i 30.558 metges (1909). Les dades són de H. PERKIN, *The Rise of Professional Society*, p. 80; C. CHARLE, *Professionen und Intellektuelle. Die liberalen Berufe in Frankreich zwischen Politik und Wirtschaft (1830-1900)*, dins H. SIEGRIST (ed.), *Bürgerliche Berufe*, p. 132; M. BARBAGLI, *Disoccupazione intellettuale e sistema scolastico in Italia (1859-1973)* (Bolonya 1974), ps. 37-38; P. FRASCANI, *Il medico nell'Ottocento*, «Studi Storici», 3 (1982), p. 635; M. JOHN, *Between Estate and Profession: Lawyers and the Development of the Legal Profession in Nineteenth-Century Germany*, dins D. BLACKBOURN and R. J. EVANS (eds.), *The German Bourgeoisie* (Londres-Nova York 1991), p. 179; i P. WEINDLING, *Bourgeois Values, Doctors and the State; the Professionalization of Medicine in Germany 1848-1933*, *ibidem.*, ps. 211-212.

14. Vegeu, a propòsit d'això, almenys D. RÜSCHEMEYER, *Professionalisierung. Theoretische Probleme für vergleichende Geschichtsforschung*, «Geschichte und Gesellschaft», 3 (número monogràfic sobre la professionalització) (1980); P. MACRY, *I professionalisti. Note su tipologie e funzioni*, «Quaderni Storici», 48 (1981); *Bildungsbürgertum im 19. Jahrhundert*, 4 vols. (Stuttgart 1985-1990); H. SIEGRIST (ed.), *Bürgerliche Berufe*; M. BURRAGE and R. TORSTENDAHL (eds.), *Professions in Theory and History*; i H. PERKIN, *The Rise of Professional Society*.

15. La falta d'espai no permet de fer aquí una anàlisi adequada dels processos de socialització i de professionalització (és a dir, d'institucionalització de les professions), que caracteritzen la història de les més prestigioses activitats liberals durant el segle XIX. Tractaré aquestes qüestions en una versió més àmplia d'aquest assaig que es publicarà pròximament en llengua italiana.

2. La integració en les burgesies

Les dades que es van recollir sobre orígens socials, relacions matrimonials i formes de sociabilitat dels professionals europeus, tot i que són mancades gairebé sempre del grau de refinament microanalític que seria necessari per obtenir resultats de precisió satisfactòria, semblen estar d'acord a indicar un origen uniformement burgès d'advocats i de metges a la França, a la Itàlia i a l'Alemanya del segle XIX.

Cristophe Charle ha sintetitzat recentment les dades disponibles sobre l'origen dels estudiants d'algunes escoles i sobre la seva trajectòria professional en la França de 1864-1865, bo i insistint en el fet que durant el segle XIX els professionals començaven la seva carrera provenint d'ambients burgesos:

TAULA 1. *Origen social dels advocats i metges a França (1864-1865)*

<u>Sectors baixos</u>	<u>Advocats</u>	<u>Metges</u>
(obriers, pagesos)	5,7	6%
Artesans	—	—
Comerciants	9,6%	16%
Artistes i intel·lectuals	3,2%	6%
Empleats, funcionaris inferiors	8,3%	8%
Advocats, etc.	17,3%	—
Metges	2,6%	20%
Funcionaris	9,7%	2%
Propietaris, industrials	43,6%	42%
Nombre de casos de la mostra	156	50

Tant entre els advocats com entre els metges la taxa d'herència professional és considerable. Però crida l'atenció sobretot que el 73% dels primers i el 64% dels segons provinguessin dels sectors alts de la burgesia.¹⁶ Pel que fa a la resta, el sistema educatiu en conjunt sembla haver obert canals estrets de mobilitat ascendent,¹⁷ mentre que les relacions matrimonials i d'amistat integraven en una mesura considerable els ambients professionals als dels industrials, dels funcionaris o dels propietaris.¹⁸

En el cas d'Itàlia tenim dades analítiques sobre els advocats de Florència i Nàpols a mitjan segle XIX, i dades de conjunt sobre la provenença dels estudiants universitaris, publicades per Marzio Barbagli:

16. C. CHARLE, *Professionen und Intellektuelle*, p. 136.

17. F. RINGER, *Education and the Middle Classes in Modern France*, dins W. CONZE und J. KOCKA (eds.), *Bildungsbürgertum*.

18. Cfr. H. KAEUBLE, *Französisches und deutsches Bürgertum*, i I. CASSIS, *Wirtschaftselite und Bürgertum. England, Frankreich und Deutschland um 1900*, dins J. KOCKA (ed.), *Bürgertum im 19. Jahrhundert*, vol. 2 (Munic 1988).

TAULA 2. *Origen social dels advocats de Florència i de Nàpols (1840-1860)*¹⁹

<i>Professió del pare</i>	<i>Florència (1840-1858)</i>	<i>Nàpols (1840-1860)</i>
Nobles	12,7%	2,0%
Propietaris	27,3%	41,7%
<i>Commendatori, cavaliere</i>	7,3%	—
Funcionaris i oficials	15,4%	8,7%
Professions liberals	23,6%	21,4%
Homes de negocis	5,4%	7,8%
Funcionaris mitjos	7,3%	17,4%
Artesans	—	1,0%
Petits comerciants	—	1,0%
Nombre de casos de la mostra	55	103

Aquestes dades relatives a Itàlia suggereixen també una provinença dominant de les professions liberals (o almenys, de les jurídiques) de l'ambient burgès; la taxa d'autoreclutament és prou significativa (al voltant del 15-20% a Florència i a Nàpols, per bé que amb una clara tendència a la disminució després de la Unificació, però ho és encara més la integració dels advocats en un mitjà burgès més ample (el 83,6% dels advocats florentins i el 73,8% dels napolitans tenia pares la condició socio-professional dels quals sembla suggerir una posició entre els rangs de les *élites* ciutadanes).²⁰

Les indicacions que es poden obtenir de les dades sobre els estudiants de les facultats de Dret i Medicina l'any 1911 (es tracta de la totalitat dels inscrits en aquell any) confirmen també la provinença burgesa de la major part dels futurs advocats (65%) i metges (70%) durant el primer decenni del segle XX.

TAULA 3. *Estudiants universitaris de Dret i Medicina segons la professió del pare. 1911*²¹

<i>Professió del pare</i>	<i>Estudiants de Dret</i>	<i>Estudiants de Medicina</i>
Propietaris	40%	42%
Industrials	1%	2%
Professions liberals	24%	26%
Empleats	15%	10%
Comerciants	9%	9%
Militars	2%	1%
Obrers	6%	5%
Pagesos	2%	4%
Indeterminat	1%	1%
Nombre total	3.606	1.622

19. H. SIEGRIST, *Gli avvocati nell'Italia del XIX secolo. Provenienza e matrimoni, titolo e prestigio*, «Meridiana. Rivista di Storia e Scienze Sociali», 14 (1992), p. 148.

20. *Ibidem.*, ps. 154-157.

21. Dades extretes de M. BARBAGLI, *Disoccupazione intellettuale*, p. 193.

En el cas alemany es donen proporcions comparables de reclutament en l'àrea burgesa, que en el cas de l'advocacia prussiana abans de 1911 (data fins a la qual va ser vigent el pagament de 7.500 marcs per l'aprenentatge) eren fins i tot molt més accentuades.²² En els anys 1911-1912 a Prússia el 54% dels estudiants de lleis provenia de famílies de propietaris o de professionals; el 39,3% de famílies de funcionaris o empleats; i el 25,7% de famílies de comerciants i artesans.²³ A més de la provinença social comuna, els membres de les professions liberals tenien un alt grau d'integració social amb les altres «burgèsies cultes» (*Bildungsbürgertum*), i en particular amb els funcionaris, mentre que fou perceptible durant molt de temps una certa separació en relació amb industrials i banquers que va reforçar el sentit de pertinença a un grup cohesionat socialment.²⁴ A l'origen d'aquest trencament s'hi trobaven els recorreguts educatius diferents seguits pels diversos grups de la burgesia alemanya: «Els industrials i els seus fills tendien a freqüentar els més moderns instituts superiors i liceus tècnics i després les facultats tècniques; l'anomenada burgesia culta es dirigia en canvi cap als liceus de lletres i tot seguit optava sobretot per facultats filosòfiques o jurídiques»; a més a més, actuaven dos altres factors: una certa hostilitat del burgès culte en relació amb el món de la tècnica i de la industrialització; i l'exasperació d'aquesta hostilitat cultural a causa de les conseqüències de l'impetuós creixement de la indústria alemanya de finals del segle XIX, que va projectar els empresaris fins a un nivell de riquesa i un estil de vida absolutament inabastables per als membres de la *Bildungsbürgertum*.²⁵

Més enllà de les diverses configuracions internes, aquestes dades —que de tota manera haurien de ser ampliades— suggereixen un origen burgès dominant dels professionals liberals del segle XIX a França, Itàlia i Alemanya. Sembla, per tant, que en el segle XIX les professions liberals varen constituir un canal molt modest de mobilitat i de renovació social. I, en efecte, es tracta d'un resultat fins i tot obvi, si es considera que la carrera universitària que portava al títol i a l'habilitació professional era llarga i molt exigent des del punt de vista econòmic. De tota manera, les consideracions sobre els orígens socials dels qui exercien professions liberals no han de fer pensar que la seva acceptació per les *élites* fos un procés completament mancat d'obstacles. Al contrari, el mercat de la professió, per més regulat que fos, era ple de riscos, Trampes i dificultats. L'obstacle principal era la progressiva saturació del mercat de treball que —una mica pertot— provocava una gran diversitat en les sortides professionals i en els resultats econòmics i patrimonials.

22. P. LUNDGREEN, *Zur Konstituierung des «Bildungsbürgertums»: Beruf und Bildungsauslese des Akademiker in Preussen*, dins W. CONZE und J. KOCKA (eds.), *Bildungsbürgertum*, p. 105; M. JOHN, *Between Estate and Profession*, p. 181.

23. P. LUNDGREEN, *Zur Konstituierung*, p. 105.

24. Cfr. J. KOCKA, *Bürgertum*; H. KAEUBLE, *Französisches und deutsches Bürgertum*; i I. CASSIS, *Wirtschaftselite und Bürgertum*.

25. H. KAEUBLE, *Französisches und deutsches Bürgertum*, ps. 121, 123 i 125-126. Dades sobre els extraordinaris nivells de riquesa i sobre el tipus de vida aristocràtica dels industrials alemanys a D. L. AUGUSTINE, *Arriving in the Upper Class: the Wealthy Business Elite of Wilhelmine Germany*, dins BLACKBOURN and EVANS (eds.), *The German Bourgeoisie*, i a W. E. MOSSE, *Jews in the German Economy. The German-Jewish Economic Elite 1920-1935* (Oxford 1987).

Si s'observen les dades relatives als patrimonis deixats a la seva mort pels parisencs entre la primera meitat del segle XIX i començaments del XX, elaborades per Adéline Daumard, es pot constatar un increment dels professionals que morien sense deixar cap patrimoni, fins a la mostra de 1848: eren el 25,5% del total dels professionals morts el 1820; el 39,3% l'any 1847; i el 38,6% l'any 1911. Si se suma el nombre dels qui havien mort sense patrimoni al nombre dels qui n'havien deixat un de molt migrat (< 5.000 Fr.) es tenen aquests percentatges: 44,8; 58,6 i 47,7. A començaments del nou segle, per tant, la condició patrimonial dels professionals parisencs va millorant, després d'una fase crítica que coincideix amb la meitat del segle XIX. Aquesta tendència és confirmada també pels estudis sobre les ciutats de província, tot i que allí, molt sovint, les condicions patrimonials dels qui exercien professions liberals eren decididament millors que no pas les observades per Adéline Daumard en relació amb París.²⁶

Pel que fa al cas italià es tenen dades de la mateixa època que demostren una gran diversitat de guanys i de condicions professionals. «Un o dos advocats —deien a començaments del segle XX B. King i T. Okey— poden potser arribar a reunir 75.000 lires [28.804.000]: de tant en tant, un enginyer civil pot guanyar de 20.000 lires [7.681.181] a 30.000 lires [11.520.000]; però aquests casos són molt rars. Els ingressos mitjans professionals d'un advocat no es poden calcular en més de 6.000 lires [2.304.354]; els d'un metge, en més de 7.500 lires [2.880.442], si és de ciutat; i en més de 2.500 lires [960.147], si és de poble.»²⁷ El que colpeix, aquí, no és solament el nivell dels ingressos, que és més aviat baix en termes absoluts, sinó les diferències a l'interior de la mateixa professió: l'exemple dels metges que treballen al mercat lliure de la ciutat o al camp és ja notable; però si es consideren els metges titulars (que ja no exerceixen, en rigor, una professió liberal, ja que són empleats de les administracions municipals) les diferències esdevenen impressionants: l'any 1899 el 20% dels metges titulars tenia un sou anual inferior a les 500 lires [192.029], i el 21,7% entre les 500 i les 1.000 [384.059], és a dir de 5 a 2,5 vegades inferior als guanys d'un professional liberal amb poc èxit.²⁸

Els observadors de l'època parlaven amb insistència d'un fort «proletariat intel·lectual». L'any 1888 un estudiós del sistema d'ensenyament italià observava que la universitat produïa «una quantitat de metges sense malalts, d'avocats sense causes, d'enginyers sense ponts i sense cases per construir; i prepara, en la desocupació i en el desengany de tanta gent que la necessitat obliga a baixar del grau al qual havia pujat amb grans esforços, una font perenne de morbós neguit i de malcontent»; i encara trenta anys més tard un altre observador remarcava el fortíssim desenvolupament d'allò que ell anomenava el «proletariat forense que

26. A. DAUMARD (dir.), *Les fortunes françaises au XIXe siècle. Enquête sur la répartition et la composition des capitaux privés à Paris, Lyon, Lille, Bordeaux et Toulouse* (París 1973); J.-P. CHALINE, *Les bourgeois de Rouen. Une élite urbaine au XIXe siècle* (París 1982); C. CHARLE, *Professionen und Intellektuelle*.

27. B. KING i T. OKEY, *L'Itàlia di oggi* (Bari 1904²), ps. 192-193. Es tracta d'ingressos anuals. Aquí i més endavant es donen entre claudàtors els ingressos mensuals en lires italianes de 1990.

28. T. DETTI, *Medicina, democrazia e socialismo in Italia tra '800 e '900*, «Movimiento Operario e Socialista», 1 (1979), p. 49.

cada any s'envileix amb el creixement del seu nombre, com un riu en crescuda que més s'enterboleix com més s'infla», de tal manera que «la "causa" representa per al jurista no ja la matèria normal d'ocupació professional, sinó la raresa, el tast exquisit, la grossa de la rifa».²⁹ En realitat els historiadors han observat també a l'època de la Restauració post-napoleònica —tant a Itàlia, com a Anglaterra, França i Alemanya— fenòmens de desocupació intel·lectual freqüent.³⁰ Però mentre que aquest desequilibri entre demanda i oferta s'estabilitza en els tres països europeus més avançats, a Itàlia —com ha demostrat Marzio Barbagli— la desocupació intel·lectual roman un fenomen greu durant tot el període que va des de la unitat fins als anys setanta del nostre segle, data final de la recerca d'aquest sociòleg italià. Barbagli ha demostrat la relació directa que va existir entre retard en la industrialització i escolarització com a solució-refugi per als fills de les classes mitjanes a la recerca d'ocupacions prestigioses i ben remunerades: «[...] la forta demanda d'instrucció, l'increment impetuós dels inscrits a les escoles secundàries i a la universitat, i la desocupació dels llicenciats i dels diplomats que han caracteritzat llargs períodes de la història post-unitària del nostre país, i que han estat atribuïts d'una manera moralista a una obscura tendència psicològica del ciutadà mitjà a "caçar títols", s'expliquen [...] també amb els trets peculiars del desenvolupament econòmic italià, el retard amb el qual ha començat, la seva naturalesa dual, els seus compassos d'espera. Són aquestes característiques peculiars del sistema econòmic italià, i la consegüent manca de canals alternatius de mobilitat social, que han fet més forta, insistent, i de vegades desesperada a casa nostra la demanda de promoció a través de la instrucció que l'escola mateixa, pels principis que la regeixen i per la naturalesa del sistema d'estratificació en el qual treballa, tendeix a provocar en totes les societats capitalistes.»³¹ En l'època liberal el sistema educatiu italià es va caracteritzar per l'aparentment paradoxal situació d'una baixa freqüentació en els nivells escolars inferiors (i més baixa al Sud subdesenvolupat que no al Nord en relatiu *take-off*) i per una alta freqüentació en les escoles superiors i a la universitat (i, al revés, més alta al Sud que no al Nord). En els moments en els quals el desequilibri s'aguditzava, com durant la crisi econòmica dels últims vint anys del segle XIX —explicava G. Arangio-Ruiz l'any 1902— «la propietat rústica i urbana i el capital rendeixen menys i duen camí de donar un fruit o interès irrisori; les famílies, fins i tot riques, però prolífiques, no poden, a causa de l'increment de les exigències i la disminució dels ingressos, augmentar la seva propietat que, dividida entre molts fills, deixa d'ésser riquesa per esdevenir misèria; les famílies que descendeixen de propietaris de terres o de professionals no saben adaptar-se a enviar els fills a fer de sabaters o de sastres, entre altres raons perquè en aquests terrenys els llocs estan estretament ocupats com abans. Molts intenten la via dels estudis superiors, perquè no troben res de millor, i

29. Les dues citacions són extretes d'obres d'Aristide Gabelli i de Piero Calamandrei; M. BARBAGLI, *Disoccupazione intellettuale*, p. 34 i ps. 61-62.

30. L. O'BOYLE, *The Middle Class in Western Europe, 1815-1848*, «The American Historical Review», 3 (1966), p. 835; A. LYTTTELTON, *The Middle Classes in Liberal Italy*, dins J. A. DAVIS and P. GINSBURG (eds.), *Society and Politics in the Age the Risorgimento* (Cambridge 1991), ps. 220-221; M. MERIGGI, *Il Regno Lombardo-Veneto* (Torí 1967), ps. 161-176.

31. M. BARBAGLI, *Disoccupazione intellettuale*, ps. 26-27.

després d'obtenir el títol, es llencen a la recerca d'un mos de pa, convençuts de trobar-lo menys difícilment, més abundant i de millor farina amb aquest diploma, en lloc d'aturar-se en altres estudis inferiors». ³² Fou doncs també l'actitud de la burgesia italiana en relació amb la instrucció superior i universitària la que produí una saturació considerable del mercat de les professions i una gran diversificació de les retribucions. La sobreabundància d'oferta va ser tan gran, en aquest període, que va empènyer molts professionals a l'emigració. Barbagli ha demostrat que en el període entre 1881 i 1920 es va produir una emigració de professionals que, en mitjana anyal, va equivaler al 35% dels llicenciats; ³³ en total entre 1887 i 1914 van emigrar 50.738 professionals (metges, farmacèutics, enginyers, advocats, ensenyants). ³⁴ Una xifra impressionant si es considera que en total l'any 1901 a Itàlia hi havia 227.000 professionals i ensenyants en actiu.

En alguns casos específics, les pressions imposades pel mercat van ser agreujades per un procés lent i incert de reconeixement del *status* professional. Als metges italians, per exemple, els va costar molt imposar el seu prestigi professional a una opinió pública que, malgrat tot, encara en els anys vuitanta del segle XIX continuava considerant el metge com un treballador que s'havia de tractar amb benignitat i superioritat paternalista. En aquell període només els catedràtics o els metges que treballaven als hospitals urbans gaudien d'un reconeixement social de classe alta; el qui treballava al camp al servei dels ajuntaments constituïa un dels nuclis principals d'aquell proletariat intel·lectual del qual tant es parlava a Itàlia aleshores; i entre els qui s'enfrontaven al mercat lliure en les grans ciutats o en les àrees rurals, a la dificultat de fer-se lloc en un mercat saturat, s'hi afegia la necessitat de vèncer la displicència o la desconfiança de la clientela, molt sovint —especialment les classes més baixes— decididament inclinada a recórrer als *curanderos* o als practicants. En aquestes condicions només uns pocs obtenien resultats satisfactoris fins i tot des del punt de vista econòmic. ³⁵

En el cas alemany la condició dels metges es caracteritzava per diferències evidents en els guanys, per bé que no tan accentuades com a Itàlia. En el context de mercat gairebé lliure introduït per la llei de 1869, els metges qualificats van haver de fer cara a la competència ferotge dels practicants, tot i que aquells certament n'exageraven les conseqüències i que la llei que va introduir el sistema d'assegurança sanitària (1883) va millorar la situació i va ampliar significativament les oportunitats laborals. Claudia Huerkamp ha valorat que els ingressos anyals dels metges van créixer establenent d'una mitjana de 786 marcs l'any 1887, a 1.374 marcs l'any 1898, i a 2.777 marcs l'any 1909. Així mateix, els metges qualificats —organitzats des dels anys setanta en associacions sindicals— van fer pressió sobre el Parlament per tal que es reintroduís el monopoli professional, topant però amb la ferma resistència dels parlamentaris socialdemòcrates que van sostenir els arguments dels metges practicant contra les

32. *Ibidem.*, p. 126.

33. *Ibidem.*, p. 58.

34. El nombre total dels qui van emigrar en aquest període va ser de 10.960.837.

35. Cfr. P. FRASCANI, *Il medico*.

exigències de l'*elite* mèdica.³⁶ Els advocats, en canvi, tenien unes condicions econòmiques molt més homogènies, que els situaven en els nivells alts de l'escala social. Val a dir que els seus honoraris eren fixats per la llei i al voltant de 1911 els seus ingressos variaven des d'un mínim de 3.300 a un màxim de 6.600 marcs anyals, mentre que l'any 1901 a Saxònia el 75% dels advocats tenia uns ingressos superiors a 4.800 marcs i només el 7% guanyava menys de 3.100 marcs.³⁷

3. Autorepresentacions ideològiques i identitats polítiques

L'àmbit de les professions burgeses presentava doncs una multiplicitat de posicions econòmiques i professionals que en alguns casos (com en el d'Itàlia) van provocar autèntics trencaments de situació i d'identitat. En general —i durant el segle XIX els observadors de l'època n'eren ben conscients—, les burgesies de les professions es van sentir exposades a una contradicció real o temuda entre l'origen social (que, com hem vist, els estudis disponibles ens descriuen com a homogèniament «de classe alta»), el *status* pretès o esperat de la qualificació professional i el reeximent efectiu en el mercat de la professió. És sobretot el problema del *status* que és central per a aquests grups. El fet de pertànyer a professions molt prestigioses i potencialment ben retribuïdes des de feia segles semblava que havia de donar dret a un espai privilegiat en la societat. Però, mentre que en l'època moderna aquesta condició havia trobat un baluard defensiu vàlid en les normes corporatives que disciplinaven l'exercici de les professions, en el continent europeu els anys de la Revolució Francesa, amb l'abolició de les proteccions corporatives, van posar també els professionals davant dels trencacolls del mercat i de la competència. En aquest període el contrast entre *status* pretès o esperat i posició real es va posar de manifest, i molts professionals a França, Alemanya i Itàlia van passar per l'experiència frustrant i —de vegades— psicològicament gairebé sense sortida, que els sociòlegs han definit com *incongruència de status*.³⁸ Bona part de les polèmiques i de les pressions d'individus de prestigi o d'associacions senceres per obtenir —d'una manera o d'una altra— el monopoli de la professió deriven també d'aquesta «recerca del *status* perdut», en la consideració, no mancada de realisme, que l'estima social de la professió (i el nivell dels honoraris!) passava també pel disciplinament del mercat.

En el període que va des de començaments del segle XIX a la Primera Guerra Mundial els quatre factors que hem indicat (origen social, aspiracions de *status*, situació sòcio-econòmica i sistemes institucionals) es van disposar diversament

36. Cfr. M. RAMSEY, *Medicina e politica di monopolio professionale nel XIX secolo*, «Quaderni Storici», 48 (1981); C. HUERKAMP, *Der Aufstieg der ärzte im 19. Jahrhundert* (Göttingen 1985); ID., *Ärzte und Professionalisierung in Deutschland, Überlegungen zum Wandel des Arzberufs im 19. Jahrhundert*, «Geschichte und Gesellschaft», 3 (1980); P. WEINDLING, *Bourgeois values*.

37. M. JOHN, *Between Estate and Profession*.

38. Amb aquest terme es descriu el desnivell entre la posició que un individu ocupa en una escala d'estratificació (per exemple, el prestigi o la naturalesa de la feina que realitza, o la xarxa de sociabilitat, o la pertinença ètnica) i la que ocupa en una altra escala (el nivell de retribució, el pes polític, etc.).

en els diferents contextos, i es varen reflectir de maneres diferents en les autorepresentacions d'aquests grups i en el seu sentit de pertinença a una àrea socio-política més que a una altra.

Fins als anys cinquanta del segle XIX en el continent europeu el quadre de les afiliacions político-culturals dels professionals és bastant homogeni. Durant els primers quinze anys del segle havien gaudit d'una època de prosperitat i de bones oportunitats tant en el mercat de les professions com en l'administració pública, els organismes de la qual eren en expansió. Però la fase de la Restauració va significar una forta inversió de la tendència. Les depuracions en la burocràcia i en l'exèrcit —fortes sobretot a França i a Itàlia— havien fet créixer el malcontentament. «En els anys 1820 —ha observat Roger Magraw en relació amb el cas francès— hi havia un nombre creixent de burgesos cultes, ambiciosos i sense feina per als quals l'imperi napoleònic esdevingué una edat d'or perduda de les possibilitats de fer carrera.»³⁹ Pel costat de l'oferta les limitacions de les oportunitats de treball van ser generades també per una arrencada lenta dels sectors industrials, que no creaven espais d'inversió o d'ocupació adequats per als joves de les classes mitjanes, mentre que pel costat de la demanda, el desequilibri va ser accentuat per una progressiva obertura dels sistemes educatius i per un creixement constant del nombre de diplomats o llicenciats.⁴⁰ Moltes vegades el resultat d'un contrast tan fort va ser la radicalització política dels llicenciats sense feina o dels professionals marginats. «En tots quatre països —deia l'any 1820 el príncep de Metternich, referint-se a França, Alemanya, Espanya i Itàlia— les classes rebels estan formades principalment per rics —autèntics cosmopolites, a la recerca del seu profit costi el que costi—, de funcionaris estatals, de literats, d'advocats o dels individus responsables de l'educació pública. [Pel que fa a la causa de la seva agitació], aquest mal pot ser descrit amb una paraula: presumció [...].»⁴¹ Amb el seu to menyspreador i expeditiu, Metternich descriu amb un gran realisme el teixit social de l'agitació liberal, certament sense distingir els fronts polítics, reunint en el seu esguard indignat el liberalisme aristocràtic («els rics ... cosmopolites») i el radicalisme liberal de les professions, però indicant amb seguretat el problema de fons de tots aquests grups: el reconeixement de *status* (la «presumpció»), amb tot allò que des del punt de vista polític i econòmic se n'hauria hagut de derivar. Aquesta opinió era compartida també per altres observadors de tendència conservadora. L'any 1833 Carl Czoernig, un funcionari imperial autor d'una memòria intitulada *Über die Ursachen der Revolution in Italien*, observava que a la Llombardia-Vèneto els llicenciats en dret demostraven una «natural vocació per a la intriga [que] els empeny [ia] directament vers el corrent de la conspiració revolucionària»; «En els últims temps —continuava Czoernig— hi ha hagut sempre advocats al capdavant de les conspiracions polítiques; ells són la massa més consistent dels membres de les societats secretes [i pretenen de constituir-se en] guies del poble». El problema,

39. R. MAGRAW, *Il «secolo borghese» in Francia. 1815-1914* (Bolonya 1987), p. 39 (tit. orig.: *France 1815-1914. The Bourgeois Century* [Londres 1987]); observacions semblants a M. MERIGGI, *Amministrazione e classi sociali nel Lombardo-Veneto (1814-1848)* (Bolonya 1983); i ID., *Il Regno Lombardo-Veneto*.

40. L. O'BOYLE, *The Middle Class*; i ID., *The Problem of an Excess of Educated Men in Western Europe, 1800-1850*, «Journal of Modern History», 4 (1970).

41. L. O'BOYLE, *The Middle Class*, ps. 832-833.

de totes maneres, no es limitava solament a les professions o a les facultats de Dret, sinó que concernia de la mateixa manera els llicenciats en «medicina, en matemàtiques, en enginyeria». D'aquests grups Czoernig en deia: «Les úniques esperances que tenen estan confiades a un capgirament polític. Només poden confiar en una revolució i preparar-la [...]. Es tracta de gent desesperada.»⁴²

Molt aguts, aquests homes de la Restauració. Les recerques dels historiadors han confirmat àmpliament aquesta interpretació social de les lluites polítiques entre 1820 i 1848. A França «el 1830 va ser una revolució d'homes de carrera frustrats». El moviment democràtic italià entre 1830 i 1870 va tenir una militància formada principalment per professionals.⁴³ I els treballs recents sobre la composició dels parlaments de París i Frankfurt els anys 1848-1849 han confirmat la tesi de Namier del 1848 com a «revolució dels intel·lectuals». El 87% dels diputats a Frankfurt i el 75% a París disposaven d'un títol acadèmic, tot i que no tots aquests llicenciats exercien professions liberals. I els advocats també tenien una representació conspícua en aquests dos parlaments. Hi havia, però, diferències específiques entre els arrenjeraments dels qui exercien professions liberals a París i a Frankfurt. La posició dels professionals alemanys era més redical, mentre que a França les professions (i especialment els advocats, que en constituïen el component més significatiu) tenien posicions més moderades i els professionals es trobaven distribuïts en igual proporció en les diverses agrupacions de tot el ventall parlamentari. Heinrich Best ha suggerit la conveniència de considerar també la diversa «política de la professionalització» en tots dos llocs per explicar aquesta diferència de posicions: «A França, on les exigències de professionalització dels advocats havien estat satisfetes almenys des de 1830 [l'agost d'aquell any es va donar novament autonomia al col·legi d'avocats], els advocats de fet actuaven, sense preferències polítiques específiques, de "talents" dels dos camps polítics rivals.» A Alemanya la relació entre professions i autoritats estatals es plantejava d'una manera diferent: però quines eren, aquí, les aspiracions dels professionals? «Pels advocats va respondre entre d'altres Friedrich Hecker, ell mateix un dels principals exponents del "radicalisme dels advocats": obertura dels canals d'accés a la magistratura i a les funcions burocràtiques superiors, els quals —si no *de iure*, certament *de facto*— eren barrats, debat oral i públic, per ampliar les possibilitats de defensa i protecció de l'exercici de la professió contra els "arbitris administratiu" —entre els quals es comptaven una determinació bastant restrictiva dels honoraris, la limitació de la llibertat de domicili i una pràctica també políticament repressiva de l'autoritat disciplinària a través dels tribunals i les administracions civils—», tots aquests temes sobre els quals Rudolf Virchow, portaveu liberal de l'élite mèdica, no podia sinó estar d'acord⁴⁴ i que, almenys en una certa mesura, la legislació dels decenniis següents aconseguí de satisfer.

42. M. MERIGGI, *Il Regno Lombardo-Veneto*, p. 169.

43. R. MAGRAW, *Il «secolo borghese»*, p. 39; C. LOVETT, *The Democratic Movement in Italy 1830-1876* (Cambridge-Londres 1982).

44. H. BEST, *Soziale Morphologie und politische Orientierung bildungsbürgerlicher Abgeordneter in der Frankfurter und in der Pariser Assemblée nationale constituante 1848/49*, dins J. KOCKA (ed.), *Bildungsbürgertum im 19. Jahrhundert*, vol. IV, *Politischer Einfluss und gesellschaftliche Formation* (Stuttgart 1989), ps. 58, 89 i 81; vegeu també D. LANGEWIESCHE, *Bildungsbürgertum und Liberalismus im 19. Jahrhundert*, *ibidem.*; i P. WEINDLING, *Bourgeois Values*, p. 202.

Si la primera meitat del segle va ser una època de mobilització política general de les professions liberals al continent, en els anys següents alguns elements del quadre tendiren a variar profundament.

A França l'estat de les recerques sobre les professions no permet inferències massa rígides sobre les orientacions polítiques i sobre la cultura d'aquests grups entre mitjan segle XIX i la guerra mundial.⁴⁵ Charle ha observat, de tota manera, que a partir dels anys cinquanta la política de la professionalització en el camp mèdic i en el jurídic va produir els seus fruits, estabilitzant el mercat i millorant sensiblement les condicions sòcio-econòmiques dels professionals (tendència confirmada també per les recerques sobre els patrimonis). Per bé que aquesta no pot ser l'única perspectiva interpretativa, dóna, de tota manera, una possible clau per explicar l'orientació política centrista o d'esquerra moderada de les professions liberals. Metges i, encara més, advocats van constituir el pal de paller de la representació parlamentària i de la base electoral dels republicans i radicals de la Tercera República, mentre que les ales extremes de l'espectre polític —tant a la dreta com a l'esquerra— van trobar en l'àrea dels publicistes, dels escriptors i dels artistes (els *intel·lectuals*, en el lèxic de Charle), no professionalitzats, sobreabundants respecte a les ofertes de treball i moltes vegades marginalitzats econòmicament i socialment, un sector de reclutament dels més importants: en un cert sentit va semblar reproduir-se en aquests altres àmbits de la burgesia culta la mateixa situació que, abans del 48, havia afectat els advocats i els metges.⁴⁶

A Itàlia la més forta dispersió social que caracteritzava l'univers de les professions liberals no va ser compensada per cap model de referència social que en pogués garantir la unitat político-ideològica. Ni una classe aristocràtica, ni una burocràcia de grans tradicions, ni una mitologia política revolucionària, ni l'emfatització del paper de l'estat no tenien prou força per funcionar com a models culturals o com a factors de cohesió per a tots. A més d'això, el procés de construcció de les professions va ser lent i difícil, mentre que l'estat de permanent saturació del mercat del treball intel·lectual va produir greus fenòmens de desclassament sòcio-econòmic. El sentit de frustració que havia empès molts professionals vers els ideals liberals o democràtics al llarg del Risorgimento va continuar actuant també en els anys que van des de la Unificació a la primera Guerra Mundial, tot i que el panorama de les afiliacions hagués canviat profundament. En el cas de la Itàlia centro-septentrional, la dispersió de les posicions sòcio-econòmiques es pot descriure —encara que sigui de manera hipotètica— en un esquema de tres nivells: la franja alta de les professions jurídiques i mèdiques era ocupada pels metges i pels grans advocats dels centres urbans més importants, que disposaven d'una clientela relativament rica i nombrosa i de moltes possibilitats de treball; i sembla raonable fer la hipòtesi que aquest circuit fornís una certa part del personal parlamentari a la constel·lació liberal de centre, que va mantenir la majoria des de 1876 fins a la Primera Guerra Mundial i que va tenir sempre a les seves files un nombre considerable de professionals

45. Sobre l'escassetesa de les recerques que la historiografia francesa ha dedicat a la burgesia de les professions, vegeu C. CHARLE, *Professionen und Intellektuelle*, i H. -G. HAUPT, *Storia sociale della Francia dal 1789 a oggi* (Roma-Bari 1991), p. 252 (tit. orig.: *Sozialgeschichte Frankreichs seit 1789*, Frankfurt am Main 1989).

46. C. CHARLE, *Professionen und Intellektuelle*; i R. MAGRAW, *Il «secolo borghese»*, p. 266.

(advocats, sobretot).⁴⁷ Molts dels metges i dels advocats de províncies, així com una part dels professionals urbans de menys èxit, van prendre posicions polítiques semblants, de vegades de manera completament independent de la seva condició socio-econòmica: sovint, en aquests grups comptava més la capacitat de construir un teixit eficaç de relacions personals per integrar-se en l'èlite local, que no la posició econòmica *in se i per se*; al contrari, per a molts la política va ser més aviat un recurs per evitar el perill imminent d'una marginació econòmica que no pas el resultat d'una elecció ètico-política sentida.⁴⁸ Alhora, però, en aquestes zones —i sobretot en les àrees rurals de la vall paduana o de la Toscana central— el lideratge dels grups d'oposició d'esquerra (republicans, radicals i sobretot socialistes) va romandre establement en mans dels advocats i dels metges, empesos a extreure les seves posicions tant per unes condicions socio-econòmiques vistes amb desil·lusió com per situacions relament als límits de la proletarització.⁴⁹

A la Itàlia meridional la naturalesa de les afiliacions era diferent. Tot i que les diferències econòmiques entre professionals d'èxit i professionals marginats eren certament més petites que en el centre-nord, aquestes diferències van trobar una recomposició a l'interior d'estructures d'afiliació política de caràcter marcadament sectari o clientelista, la lògica generativa de les quals passava per relacions completament independents de la situació socio-econòmica individual.⁵⁰

En els ambients professionals socialment més degradats les opcions polítiques van estar subjectes a ràpides transformacions, a mesura que canviava el prestigi de la professió en la societat. Per exemple, entre 1888 i la Primera Guerra Mundial la radicalització «a l'esquerra» d'almenys una part dels metges de la zona centro-septentrional va tendir a canviar de signe; l'any 1888 la primera reforma sanitària hauria alliberat els metges comunals d'haver de negociar amb cada ajuntament el sou i les condicions de treball, amb la introducció de normes vàlides a nivell nacional; va seguir-se'n una millora del *status* dels metges, i també —en alguna mesura— de les seves condicions econòmiques. L'any 1910 l'estat va reconèixer el col·legi de metges, atribuint-li la funció de contro-

47. Cfr., al respecte, P. FARNETI, *Sistema politico e società civile* (Torí 1971) i A. MASTROPAOLO, *Sviluppo politico e parlamento nell'Italia liberale. Un'analisi a partire dai meccanismi della rappresentanza*, «Passato e Presente», 12 (1986).

48. P. MACRY ha aplicat aquesta hipòtesi a la Itàlia meridional a *Tra rendita e «negozio». A proposito di borghesie urbane meridionali*, «Meridiana. Rivista di Storia e Scienze Sociali», 5 (1989); vegeu-ne alguns exemples d'integració de professionals marginals a una èlite socio-política local a A.M. BANTI, *Terra e denaro*, ps. 216-217.

49. Maurizio Ridolfi, en una important recerca sobre el Partit Socialista, ha demostrat que si l'any 1903 els professionals inscrits al partit eren el 2,7%, constituïen el 27,6% dels membres de la direcció del partit durant els anys 1900-1912 i el 42,3% de la delegació socialista al parlament l'any 1900, mentre que a Milà, entre 1906-1920, entre els mateixos inscrits, els professionals eren el 10,3%. RIDOLFI, *Il PSI e la nascita del partito di massa, 1892-1922* (Roma-Bari 1992). Vegeu també T. DETTI, *Medicina, democrazia e socialismo*.

50. Cfr., en relació amb això, P. MACRY, *Tra rendita e «negozio»*; ID., *La città e la società urbana*, dins P. MACRY i P. VILLANI (eds.), *Storia d'Italia. Le regioni dall'Unità a oggi. La Campania* (Torí 1990); L. MUSELLA, *Relazioni, clientele, gruppi e partiti nel controllo e nell'organizzazione della partecipazione politica (1860-1914)*, *ibidem.*; G. CIVILE, *Il comune rustico. Storia sociale di un paese del Mezzogiorno nell'800* (Bologna 1990); G. GRIBAUDI, *A Eboli. Il mondo meridionale in cent'anni di trasformazioni* (Venècia 1990).

lar les modalitats d'accés i d'exercici de la professió. La mesura no va canviar immediatament les condicions econòmiques dels metges que ocupaven franges marginals del mercat, i en va aguditzar el ressentiment i el malcontentament, ja que el seu *status* professional, ara ja més valorat, no anava seguit del nivell de guanys corresponent; consegüentment, al llarg d'aquests anys la militància socialista va acabar semblant a molts inadequada a la nova condició de prestigi que començava a ser finalment reconeguda.

El neguit, així doncs, continuà existint, però es va anar expressant cada vegada menys a través de la simpatia *per*, o la militància *en*, els partits d'esquerra. Altres opcions es perfilaven a l'horitzó, entre les quals la de les associacions de la dreta nacionalista.⁵¹ L'experiència de la guerra i la conflictivitat sòcio-política de la postguerra van completar aquesta mutació de les identitats polítiques dels professionals. En la postguerra, en efecte, el neguit per la incongruència de *status* (o la preocupació pel *status* amenaçat) va acabar per dirigir l'hostilitat de molts d'ells contra el Partit Socialista (les posicions polítiques del qual, mentre tant, l'havien fet adherir-se a la Internacional comunista), i va capgirar totalment el sentit de la seva constant disponibilitat a l'extremisme polític: així, per posar només un exemple, entre els 151.644 inscrits al Partit Nacional Feixista l'any 1921, abans de la marxa sobre Roma, els professionals eren 9.981, és a dir el 6,6% sobre el total dels inscrits, mentre que en aquell mateix any, sobre el total de la població activa, les professions liberals només representaven el 0,7%.⁵²

A Alemanya, la variable principal que va decidir les orientacions sòcio-polítiques dels grups professionals va ser la relació amb l'estat i amb les classes burocràtiques. Aquí, a partir de mitjan segle, probablement també com a conseqüència de la pressió publicitària i política de les professions, el procés de professionalització va prendre trets més definits, sense perdre però el caràcter estalista que ja l'havia caracteritzat en els anys anteriors. Com ja s'ha vist, el grau de monopolització del mercat de la professió va ser de tota manera sensiblement diferent per als advocats i per als metges, en el sentit que aquests darrers es van trobar exposats a la competència en un mercat gairebé lliure i a perills —reals, imaginaris o exagerats, poc importa— de marginació econòmica, problema que per als advocats no es plantejava en absolut, ni tan sols es besllumava. Aquest potencial trencament intern entre les principals professions liberals es va recompondre en l'autorepresentació de grup que va acabar caracteritzant-ne la cultura dominant, almenys a partir dels anys setanta del segle XIX. Entre els professionals alemanys es va difondre progressivament una imatge d'ells mateixos com a part de la classe burocràtica estatal, reflex del prestigi del qual en general gaudia l'estat i que per als advocats estava directament justificada per la relació especial que tenien amb els aparells judicials. En el cas dels metges, sotmesos a una major pressió psicològica per les més incertes condicions del mercat quasi lliure creat per la llei del 1869, aquesta particular identitat sòcio-professional, orientada vers l'estat i vers els grups portadors d'una cultura jeràrquico-autoritària,

51. P. FRASCANI, *Il medico*; T. DETTI, *Medicina, democrazia e socialismo*.

52. J. PETERSEN, *Elettorato e base sociale del fascismo italiano negli anni venti*, «Studi Storici», 3 (1975), p. 655. La dada sobre el total de la població és de P. SYLOS LABINI, *Saggio sulle classi sociali* (Roma-Bari 1975), p. 155.

va acabar produint una forta radicalització ideològica. Naturalment, l'orientació va estar marcada per l'opció per models de caràcter elitista: com ha demostrat Michael Kater, aquests eren reforçats per processos de socialització autoritària que els metges (com els altres burgesos cultes) experimentaven sobretot a les universitats, tant a través de la duríssima relació amb els ensenyants, com a través de la pertinença a les confraternitats universitàries —autèntics centres de difusió d'ideals de classe. Socialització autoritària, ideals de classe i temors pel *status* van ser elements que, combinant-se, van empènyer molts professionals a cercar una reafirmació política en l'adhesió a l'univers polític-cultural conservador. No solament les formacions parlamentàries conservadores van comptar a les seves files amb molts metges o advocats, sinó que també les associacions més extremistes d'orientació reaccionàrio-radical, com la Societat Alemanya per a l'Higiene Racial fundada l'any 1905 o l'Alldeutscher Verband (1891-1939), van tenir un gran èxit entre ells. D'altra banda, si ja en l'època del segon Reich l'antisemitisme era amplament difós entre l'*élite* mèdico-universitària, en el període de Weimar aquestes orientacions van tenir una acollida encara més gran, i donaren una raó de més a aquells nombrosíssims professionals que en els anys trenta van sostenir amb entusiasme les posicions del NSDAP.⁵³

El cas anglès, en canvi, es distingí per una adaptació cultural de les professions a les condicions d'una societat industrialitzada que, en conjunt, va ser molt més equilibrada que no pas a França, Itàlia i Alemanya. En la primera meitat del segle els professionals (els advocats sobretot) van ser sostenidors coherents de l'ordre existent. Les bones oportunitats de treball, produïdes entre altres factors pel desenvolupament industrial, la integració d'una part d'ells — l'*élite* londinenca— en el *spoils-system* de l'*Old Corruption* i unes grans possibilitats d'exercici autònom del monopoli professional van determinar aquesta inclinació conservadora de la secció més prestigiosa de les professions de l'illa.⁵⁴ No és que no hi hagués profundes diferències econòmiques i de posició social,⁵⁵ però aquestes desigualtats van anar cristal·litzant en una oposició dels professionals de província (el nombre dels quals va créixer vertiginosament al llarg del segle) a les oligarquies professionals londinenques. En aquesta contraposició, la polèmica contra l'*Old Corruption* i l'exigència d'una obertura dels rangs directius de les corporacions es van superposar i es van reforçar recíprocament. El resultat d'aquests conflictes interns va ser una reorganització de les representacions corporatives, que van obrir les seves portes als professionals de les àrees de província exclosos fins aleshores de les *Inns* i *Colleges* mèdics més importants. Paral·lelament a aquest procés de «democratització» interna de les representacions corporatives (i, potser, en una certa mesura, a causa d'aquest), en gairebé tots els sectors de les professions es va anar desenvolupant una ideologia de la

53. Cfr. P. WEINDLING, *Bourgeois Values*, i M. KATER, *Professionalization and Socialization of Physicians in Wilhelmine and Weimar Germany*, «Journal of Contemporary History», 4 (1985); T. CHILDRENS, *The Middle Classes and National Socialism*.

54. L. O'BOYLE, *The Middle Class*, p. 833; D. DUMAN, *Pathway to Professionalism: The English Bar in the Eighteenth and Nineteenth Centuries*, «Journal of Social History», 4 (1980), p. 617; W. D. RUBINSTEIN, *Men of property*; ID., *The End of «Old Corruption» in Britain, 1780-1865*, «Past and Present», 101 (1983); E. J. HOBBSAWM, *Die Englische Middle-Class 1780-1920*, dins J. KOCKA, *Bürgertum*, vol. 1, ps. 82-83.

55. H. PERKIN, *The Rise of Professional Society*, ps. 91-92.

professió que es fonamentava en els valors del servei al públic, la qualificació, l'eficiència i la selecció per mèrits; d'aquest conjunt de valors n'era exclosa la idea del profit, de la professió com a mitjà per acumular riqueses, de l'egoisme individual, en una implícita o explícita oposició amb el món empresarial.⁵⁶ La imatge de les professions com a garants dels drets de la col·lectivitat a una vida digna, protegida i feliç va tenir un èxit durador i ja des de finals del segle XIX «la convicció que la ideologia professional i l'ideal de servei constituïen un contrapès important al materialisme i a l'egoisme del món empresarial, [esdevingué] part de l'ortodòxia de les ciències socials».⁵⁷

Precisament sobre aquesta imatge de les professions angleses van treballar els estudiosos de les ciències socials que van ser els primers a ocupar-se del fenomen. El paper que Sidney i Beatrice Webb o Richard Tawney van imaginar per a les professions, com a garants de les necessitats de la comunitat contra els conflictes del lliure mercat, era noble i la seva interpretació revelava una preocupació ètica que commovia per la seva generositat. I tanmateix, si haguessin donat un cop d'ull al que passava (o al que ja havia passat) més enllà de la Mànega, s'haurien fet una idea força menys idíl·lica del paper de les professions en les societats contemporànies. El que, en efecte, em sembla que es desprèn dels estudis disponibles sobre les principals professions burgeses és la varietat i la inestabilitat de la posició social conquerida pels seus membres. En el segle XIX les burgesies de les professions es van trobar al centre d'un formidable camp de tensió entre pressions del mercat, disciplina estatal i recerca del prestigi; eren un univers en moviment, ric en diferenciacions i matisos, i també en accentuades peculiaritats nacionals. Alhora, també eren un front social, feble, dramàticament exposat a fenòmens d'incongruència de *status*, que —amb el canvi dels contextos culturals, econòmics i institucionals— manifestà una disponibilitat inquietant a abraçar fàcilment les opcions polítiques més extremistes. Molt sovint aquesta inclinació no naixia tant d'una ponderada adhesió ètica, com de l'esperança de poder fer coincidir finalment les tradicions familiars, les ambicions socials i l'efectiva situació econòmica i professional.

56. B. DUMAN, *The Creation and Diffusion of a Professional Ideology in Nineteenth-Century England*, «The Sociological Review», 1 (1979); H. PERKIN, *The Origins*, ps. 258-267; ID., *The Rise of Professional Society*; malgrat l'autorepresentació homogènia expressada en la que Duman i Perkin han anomenat «ideologia professional», les professions liberals van estar durant molt de temps dividides per diferents afiliacions polítiques: els professionals més rics i ben considerats en conjunt van romandre conservadors, fins i tot en l'època del triomf liberal (entre 1830 i els anys vuitanta del segle XIX), mentre que la gran part dels professionals de menys èxit, d'origens humils o bé de províncies, s'orientaren vers el partit liberal almenys fins a la Primera Guerra Mundial (E. J. HOBSBAWN, *Die Englische Middle-Class*, ps. 104-105).

57. D. DUMAN, *The Creation*, p. 127.